

"Zaključaj babu u ormar". Povodom knjige Ljubice Milosavljević, *Ogledi iz antropologije starosti*. Beograd: Srpski genealoški centar, 2012.

Monografiju *Ogledi iz antropologije starosti* Ljubice Milosavljević, istraživača-saradnika Instituta za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, ne bi bilo preterano oceniti kao pionirsko pregrnuće kojim se u domen proučavanja domaće etnologije i antropologije uvodi jedan u disciplini dosad zanemaren fenomen kao što je starost. Ukazujući na to da je za potpunije razumevanje starosti kao istraživačkog polja i društvenog problema neophodno pozicioniranje fenomena u socio-kulturni kontekst koji iscrta njegove granice i učitava njegov sadržaj, ne gubeći pritom iz vida ni njegov biološki aspekt, autorka je argumentovano prikazala načine na koje aparat savremene etnologije i antropologije može bitno doprineti (re)definisavanju starosti kao fenomena. Studija *Ogledi iz antropologije starosti* je teorijski utemeljeno, metodološki normirano, empirijski potkrepljeno i u društvenom smislu potencijalno veoma korisno naučno štivo koje ne samo da postavlja armaturu neophodnu za adekvatnije definisanje, problematizovanje i buduće istraživanje starosti već je i delo koje nedvosmisleno ukazuje na širi značaj etnologije i antropologije kao disciplina u sveobuhvatnijem sagledavanju starosti.

Monografiju čine dve celine: prva je posvećena analizi medija ("Starost: mediji"), dok druga donosi analizu odnosa koji nastaju u konjunkciji biološki i socio-kulturno uobličene telesnosti, poimanja vremena, i odnosa i stavova društvenog okruženja ("Starost: telo, okruženje, vreme").

U prvom poglavlju – *Konstrukcija starosti: štampa o domovima za stare (1945–1960)* – autorka se vraća više decenija

unazad i, služeći se građom iz novinskih izvora (*Borba* i *Politika*), osvetljava socijalnu politiku koja je znatno doprinela konstruisanju starosti kao svojevrsnog društvenog problema u novouspostavljenoj ideološkoj matrici poretka koji je zavladao posle Drugog svetskog rata. Kao metateorijska polazišna osnova čitave studije uzeta je konstruktivistička pozicija, usredsređena pre svega na "nastanak samih teorija, a ne [na] pitanje da li je stvarno ono što se nalazi izvan domašaja ljudskog uma i da li su teorije, o onome što stvarno postoji, istinite ili ne" (str. 38). Naime, napuštajući objektivističku perspektivu i korespondencijalnu teoriju istine, Milosavljevićeva, u arealističkom maniru, smatra da stvarnosti nije moguće neposredovano pristupiti onakvoj "kakva ona zaista jeste" nezavisno od posmatrača. Utoliko se težište u ovom poglavlju stavlja na proučavanje referentnih okvira putem kojih ljudi poimaju svet, istovremeno ga konstruišući ("stvarnost viđena kao") – te potom ostvaruju interakciju s tim konstruktima – i naglašava se da baviti se društvenim problemom znači baviti se procesom njegovog definisanja jer se upravo taj proces smatra onim što određuje razvoj i sudbinu datog problema. U tom se smislu ovde razjašnjava koji su to socio-kulturni činioči odlučujući u procesu definisanja ili "prevodenja" nekog "objektivnog stanja" u društveni problem u jednom vremenskom periodu, dok u drugom vremenskom periodu takvo definisanje izostaje.

Osnovni cilj narednog poglavlja, koje se bavi znatno bližom prošlošću – *Formiranje stava o starima kao glasačima kroz medijske izvore* – jeste da osvetli način na koji je štampa (*NIN* i *Vreme*), tokom predizborne kampanje za republičke parlamentarne izbore 2000. godine, doprinela formiranju stavova o starima. Autorka analizira načine na koji štampa može poslužiti kao refleksija osobene političke kli-

me koja je rasparčala glasačko telo na niz opozicija poput mladi : stari, obrazovani : neobrazovani, urbani : ruralni. Drugim rečima, ovo poglavlje je posvećeno analizi mehanizama pomoću kojih je tekuća štampa veštački homogenizovala i esencijalizovala političku stvarnost, podelivši je na "dve Srbije" prema generacijskom kriterijumu. Naime, autorka prikazuje na koje su načine "nazadne", "zadrtne", "glupe", "nelogične", "bedne", "agresivne" i sličnim atributima označene ideje i prakse starije populacije percipirane kao ogledalo patologije društvenog tkiva i smetnja reformama koje svesrdno podržava mladi, "urbani", "obrazovani", "svestrani" i "progresivni" sloj stanovništva. Osvetljavajući proizvoljnost, kontingentnost i fluidnost kriterijuma na osnovu kojih se uspostavlja kategorija starih, autorka je osvetlila i proces formiranja "starosti" kao kategorije te kako se ona potom instrumentalizuje da bi se iznašao Drugi – u ovom slučaju, politički neprijatelj – viđen kao prepreka promeni režima radi uspostavljanja boljeg političkog poretka. Dakle, "politički vrh je prepoznat kao glavni krivac, ali pošto se sa njim nije moglo lako, a ni brzo, obračunati, fokus je pomeren na one dostupnije za koje se verovalo da omogućavaju 'tlačiteljima' sopstvenog naroda da to čine legalno, tj. uz podršku glasača koji tako postaju 'tlačitelji' sopstvene dece" (str. 75). Milosavljevićeva time baca svetlo na mehanizme pomoću kojih se konstruiše (navodna) moć starih lica – predstavljena nizom hipertrofiranih karakteristika, te kako se takva, imaginativno konstruisana moć instrumentalizuje i pretvara u lakše dostupnu metu koju treba pogoditi ne bi li se zakoračilo na put progresa.

U trećem poglavlju – "Namćori" iz komšiluka: predstavljanje starosti u domaćoj televizijskoj reklami – polazi se od pretpostavke da reklame, kao relativno jednostavan i konkretan žanr čija značenja

nikad nisu naročito skrivena, mogu poslužiti kao jednostavan putokaz za prepoznavanje vladajućih stavova u nekom društvu – budući da svoje "'telo' grade u kulturi društva u kojem nastaju" (str. 107) – ali se ne gubi iz vida ni povratni efekat tog procesa, tj. snažan uticaj medijski generisanih poruka na održavanje ili transformaciju stavova u društvu. Uz ukazivanje na metodološke manjkavosti semiološkog pristupa, u ovom je poglavlju akcenat stavljen na analizu pozitivnih i negativnih stereotipa o starim ljudima koji se, crpući gradivni materijal iz postojećeg sadržaja svakodnevnog društvenog konteksta, prenose na televizijske ekrane. Po mišljenju autorke, tiranija mladosti, negiranje protoka vremena i osporavanje ili patologizacija starosti kao nepoželjnog stanja očituju se u malom broju reklama čiji su protagonisti stare osobe, ali je i iz tog nevelikog korpusa ipak moguće izdvojiti društveno dominantne stereotipe. Analizom reklamnih sadržaja Milosavljevićeva dolazi do zaključka da se reklame najčešće služe negativnim stereotipnim portretisanjem starih ljudi – senilni, kruti u stavovima, džangrizavi, depresivni, izolovani, nemoćni, siromašni, odbojni, anahroni, odbačeni od dece, vredni podsmeha, oni koji su izgubili kontakt sa stvarnošću, vremenom i prostorom, dok je lista pozitivnih stereotipa daleko kraća – mudri posjednici znanja, dobronamerni, blagi, spremni da pruže pomoć i podršku – i da se nedvosmisleno vezuju bilo za "politiku starih vrednosti" koja, u kriznim vremenima, nostalgично traga za povratkom u izmaštanu "bolju" prošlost, ili pak za poznate i društveno priznate ličnosti, čija karijera i ugled služe kao svojevrsna reklama po sebi.

Prvo poglavlje druge celine – *Ograničenja tela koje stari: sociokulturni i prirodni faktori* – kao i naredna dva poglavlja, rezultat je terenskog rada autorke i zasnovano je na otvorenim intervjuima

sa deset starih osoba. Preispitujući pretpostavku francuskog historičara Žorža Mino da je starost "stvarnost od koje oni koji do nje nisu stigli strahuju, dok je stari ljudi često rđavo doživljavaju" (str. 126), autorka je prikazala kako i u kojoj meri telo starog čoveka utiče na to u kakvoj će stvarnosti živeti, kao i na koji se način, shodno vladajućim kulturnim normama, ljudi odnose prema sopstvenom telu. Redefinišući starost u odnosu na preovlađujući gerontološki kriterijum (šezdeset peta godina života), autorka starost određuje prema kriterijumu povlačenja iz aktivne radne sfere. Obrazlažući mišljenje da je kriterijumom usvojenim u gerontološkoj literaturi isključen veliki broj ljudi koji se suočava s problemima što ih donosi starenje, Ljubica Milosavljević usvaja kriterijum odlaska u starosnu penziju. Naime, posmatrajući penzionisanje kao proces oblikovan socio-kulturnim činiocima – i pokazujući kako povlačenje pojedinca iz aktivnog profesionalnog života povlači za sobom velike promene u njegovoj percepciji, samopercepciji i interakciji sa okruženjem – autorka na empirijskoj građi pokazuje da se ni odlazak u penziju kao kriterijum klasifikacije starosti ne može smatrati dovoljnim da sve stare ljude označi kao jednu homogenu kategoriju. Budući da su svi ispitanici primaoci penzije, ali se po načinu života umnogome međusobno razlikuju, svrstani su u dve kategorije: aktivni/nezavisni i neaktivni/zavisni od brige i pomoći porodice ili društva. Aktivni pojedinci, oni koji nisu zarobljeni u telu koje bi im nametalo određeni način života, uključeni su u društvo, mogu samostalno brinuti o sebi i aktivno se družiti, čime su po stilu života sličniji radno aktivnom stanovništvu. Nasuprot njima, neaktivni ispitanici su lišeni mogućnosti da upravljaju sopstvenim telom, te su stoga zavisni od brige i pomoći drugih.

Specifičnoj analizi ovih dveju grupa autorka se posebno posvećuje u poslednja dva poglavlja monografije.

U petom poglavlju – *Upravljanje vremenom i njegovo vrednovanje kod starijih pripadnika društva nezavisnih od brige i pomoći drugih* – autorka, posmatrajući starost ne kao biološku, već kao socio-kulturnim faktorima i procesima oblikovanu odrednicu, nastoji da istraži kako je ustrojen odnos između tela i vremena među starim osobama koje nisu zavisne od brige i pomoći porodice ili društva. Analiziran je svojevrsni "paradoks koji nastupa protokom vremena" sa kojim se suočavaju stari ljudi, a koji se ogleda u svesti o smrti koja vreme definiše kao ograničeno i predvidljivo, nasuprot društveno definisanim "bezdanu" neispunjenog vremena – koje, ako nije deficitarno, postaje višak i, ukoliko se ne ispuni nekim sadržajem, pretvara se u tzv. mrtvo vreme. Utoliko je analiza načina na koji aktivni i nezavisni stariji ljudi provode slobodno vreme, načina na koji upravljaju njime, kao i načina na koji ga definišu, pokazala da posle perioda prilagođavanja koji je determinisan socio-kulturnim stavovima koji starost definišu kao period obeležen pretećim i zjapeći praznim vremenom, pojedinci uče da koriste svoje novostečeno slobodno vreme. Drugim rečima, da aktivni pojedinci – nasuprot društvenim stereotipima o dosadnoj i nekreativnoj starosti i pojedinačnom doživljaju postepenog gubljenja međa u vremenu – uspevaju da prevaziđu paradoks otvoren onda kad "slobodno vreme postane teret i kada preraste u *izobilje* u svakodnevicu, a vreme kao budućnost postane deficitarno" (str. 179), tj. uspevaju da zadrže kriterijume prema kojima razgađaju svakodnevicu i da, upravljajući sopstvenim slobodnim vremenom, ostvare zadovoljenje.

Poslednje poglavlje – *Upravljanje vremenom i njegovo vrednovanje kod*

starijih pripadnika društva zavisnih od brige i pomoći drugih – zamišljeno je kao zaokruživanje analize odnosa telo–okruženje i telo–vreme. Naime, poslednje poglavlje Milosavljevićeva posvećuje proučavanju načina na koji stari ljudi zavisni od brige i pomoći drugih upravljaju vlastitim vremenom i načina na koji ga vrednuju. Empirijski potkrepljujući stajnište da se subjektivno vreme ne može posmatrati kao uniformno, autorka živo ilustruje kako u slučaju ove kategorije starih lica "paradoks koji nastupa protokom vremena" dobija svoju punu težinu utoliko što ispitanici – za razliku od aktivnih pojedinaca – vreme doživljavaju kao ograničeno, ali u isti mah i kao "vreme koje je nemoguće ubiti, ma koliko ga malo preostalo za budućnost" (str. 205). Autorka ističe da empirijska građa prikupljena terenskim istraživanjem pokazuje da kod zavisnih pojedinaca – usled fizičkih ograničenja starog tela, koje prati nemogućnost autonomnog upravljanja sopstvenim vremenom, kao i izostajanja adekvatne organizovane brige o ovoj populaciji – višak slobodnog vremena postaje teret nametnutog, nepreglednog i nesavladivog vremena lišenog smisla

(tzv. mrtvo vreme), dok se prošlost nedvosmisleno idealizuje.

Monografija Ljubice Milosavljević *Ogledi iz antropologije starosti*, o čijem kvalitetu može posvedočiti i nagrada "Dušan Bandić" dodeljena kao priznanje za najbolju knjigu iz oblasti etnologije i antropologije objavljenu 2012. godine, analizira složenu igru između tela shvaćenog kao biološka datost i tela čije granice iscertava i sadržajem ispunjava socio-kulturno okruženje. Reč je o studiji koju valja izdvojiti kao pionirski pokušaj da se u domen proučavanja etnologije i antropologije uvede jedan fenomen koji ovdašnja disciplina do sada nije dovoljno prepoznala. Štaviše, knjiga *Ogledi iz antropologije starosti* nedvosmisleno ukazuje i na doprinos koji, u zemlji koja prednjači po broju starih u ukupnoj populaciji, etnologija i antropologija mogu imati u pristupu starosti kao socio-kulturno konstruisanoj kategoriji i time, ako ne društveno angažovano, a onda barem umešnom analizom, čini važan korak ka "otključavanju baba iz ormara".

Nina Kulenović